

MŰHELY

HERMANN RÓBERT

BARSI JÓZSEF: UTAZÁS ISMERETLEN ÁLLOMÁS FELÉ, 1849—1856

Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképsorozata.

Sajtó alá rendezte, az arcképsorozatot feldolgozta,
a jegyzeteket összeállította Simon V. Péter.

Az arcképsorozatot fényképezte Vékás Magdolna

A sok 1948—1958 között keletkezett börtönnapló és emlékirat mellett tanulságos olvasmány lehet az 1849 utáni kötélkorszak egyik legjobb emlékiratának, Barsi (Neumann) József munkájának újabb kiadása.

Barsi József bicskei plébánost még 1848 december végén tartóztatták le a cs. kir. hatóságok, azzal az indokkal, hogy a szószékről kihirdette az OHB kiáltványait. Előbb a pesti Újépület foglya volt, majd amikor 1849 április végén a cs. kir. csapatok kénytelenek voltak kiüríteni a fővárost, fogolytársai-val, köztük Batthyány Lajossal, Károlyi Istvánnal, Zerdahelyi Edével előbb a laibachi, onnan a pozsonyi, majd az olmützi várba szállították. Szeptember elején visszaszállították őket Pestre az Újépületbe, ahol tanúja volt az első, leg-súlyosabb megtorlási hullámnak.

Barsit és társait október 25-én szállították el Pestről előbb a József-laktanyá-ba Budára, majd másnap Pozsonyig gőzhajón, onnan pedig vasúton Olmütz várába. Itt töltötte aztán fogságát 1856 tavaszáig, amikor társai nagy részével amnesztiával szabadult. A jórészt polgáriakból álló csoporthoz 1849 novemberében egy újabb csoportot hoztak. 1850 januárjában ismét egy, nagyobb részt tiszántúliakból álló fogolyszállítmány, a hónap végén pedig a szabadságharc magas rangú katonáiból álló csoport érkezett. Barsi szerint szinte minden héten hoztak egy-két új foglyot. A magyarok mellett csehek és olaszok is raboskodtak a várban. Az első elbocsátásokra 1854 áprilisában került sor, ezután nagyobb részt katonák maradtak a börtönben néhány olyan polgári személlyel, mint Madarász József, Boczkó Dániel, Neuwirth Adolf és természetesen maga Barsi is.

Barsi kötete talán az egyik legkitűnőbb börtön-emlékirat az 1849 utáni időszakból. Szerzője sztoikus nyugalommal viselte a több mint hét éves megpróbáltatást, s fogolytársaihoz hasonlóan igyekezett minden helyzetben feltalálni magát. A foglyok nyelvet tanultak, nyelvet tanítottak pl. a cseh foglyoknak, angol könyveket fordítottak, festegettek, írtak. Nem voltak ritkák a politikai és katonai viták, de ezek sohasem torkolltak személyeskedésbe, haragba; a foglyok tisztában voltak egymásraultaltságukkal. A börtönkoszton a foglyok úgy javítottak, hogy szép lassan beletanultak a szakácmesterségbe; ez is az idő eltöltésének egyik módja volt. A várudvar egy szögletében kertészkedhettek is; igyekeztek tehát minden módon elviselhetővé tenni sorsukat.

Hosszan lehetne sorolni Barsi emlékiratának értékeit. Kultúrtörténeti érdekességű az a lista, amelyet a foglyok által énekelt nép- és műdalokról, illetve olvasmányaikról állított össze. Az utóbbi listából kiderül, hogy ha nem is teljesen, de nyomon tudták követni a hazai és a külhoni szellemi élet fejleményeit; jellemző példa, hogy hozzájutottak a Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar emléklapok 1848—49 c. folyóirat füzeteihez, vagy Kemény Zsigmond két röpiratához, a Forradalom után-hoz és a Még egy szó a forradalom után-hoz.

Barsi munkája ma is élő olvasmány. A jegyzetek jól illeszkednek a munkához és a helymeghatározások magyarázatát foglalják magukba. Talán két helyen hiányolhatunk egy-egy jegyzetet. A 98. oldalon Barsi szól egy Görgei táborában szolgált női főhadnagyról. Itt valószínűleg a híres Mária főhadnagyról, azaz Lebstück Máriáról van szó. A 126. oldalon szó van „közéletünk egyik legrokonszenvesebb elméjéről”, aki Nem hiszek Istenben címmel írt verset, mire megszületett az ellenvers is: Én hiszek Istenben. Földy János naplójának 1851. szeptember 17-i bejegyzéséből kiderül, hogy a keltezés sorrendje éppen az ellenkező. A „Hiszek egy Istenben” c. verset egy Felsőbányai álnévű költő írta, a „Nem hiszek Istenben”-t pedig a Barsi emlékiratában is több helyen említett Szontágh Pál. Szintén Földy naplójából állapítható meg a 117. oldalon említett fogolyszállítmány érkezésének időpontja, 1850. január 8.

A kötet következő tematikai egysége Berzsenyi Lénárd honvédezzredes olmtüzi rajzait tartalmazza, Simon V. Péter bevezető tanulmányával, az olmtüzi foglyok névjegyzékével, illetve a képeken megörökített személyek életrajzi adataival. Kétségkívül fontos vállalkozásról van szó, hiszen az egyes börtönök fogolylistái közül mindmáig csupán a kufsteinié készült el, s ez sem teljesen pontos; az arcképcsarnok viszont 1848—49 szereplőinek legtöbb személyt megörökítő gyűjteménye, s a képek hátlapján olvasható feljegyzések miatt forrásértékű az illető személyek életútjára nézve. Az olvasóban azonban a bevezető után néhány kétség is megfogalmazódik, s e kétségeit csak erősítik a rövid életrajzok.

Az első ilyen megjegyzés magának a kötetnek a szerkesztésére vonatkozik. A jegyzetanyag ugyanis négy helyen található, úgy, hogy Barsi szövegét követik a rá vonatkozó jegyzetek, Simon V. Péter tanulmányát annak hivatkozásai, végül a képeket és életrajzokat még két különálló jegyzetapparátus támogatja. Ez a kötet használhatóságát csökkenti, hiszen legalább a Barsi szövegére, illetve a képekre és életrajzokra vonatkozó hivatkozásokat célszerűbb lett volna egységesen a kötet végére helyezni. Az utolsó két jegyzetanyag ugyanis külön közli a képekre és az ábrázolt személyek autográfjaira vonatkozó, valamint a Simon V. Péter által írott életrajzokra vonatkozó jegyzeteket. A kötet áttekinthetőségét tovább csökkenti, hogy a két jegyzetanyag között helyezkedik el a felhasznált irodalom jegyzéke is.

A szerkesztés amúgy sem erőssége a sajtó alá rendezőnek. Előszava 1849. júniusával indul, azzal a nappal, amikor Berzsenyi visszautasítja a Görgei által felajánlott hadtestparancsnokságot, folytatódik 1849. október 7-ével, majd viszaugrik Berzsenyi ifjúkorára és szabadságharc alatti tevékenységére. Simon V. Péter nem elégedett meg Berzsenyi tevékenységének egyszerű leírásával, hőse belső indítékaira is kíváncsi volt. Pszichologizáló előszóval van tehát dolgunk, de véleményem szerint ez esetben kevésbé szerencsés a pszichologizálás.

Simon V. Péter előszavából ugyanis egy állandóan bizonytalankodó, vívódó Berzsényi Lánárd képe bontakozik ki — ha a tények alátámasztanak ezt az értelmezést.

Berzsényi 1825 óta szolgált a 9. (Miklós) huszárezredben, 1848-ban alakulatát hazavezényelték. 1848 augusztusától osztályával Körmenden állomásozott, s az ezred pótlovazását és újoncozását szervezte. 1848 októberében részt vett a Jellacic által Sopron és Vas megyéken keresztül hazaindított Todorovic-féle hadosztály elleni hadműveletekben, meglehetősen sikerrel. Ezután az 5. huszárezred pótlovazásával bízták meg, majd csatlakozott Görgei feldunai seregéhez. Budapesten átvezényelték a 8. (Coburg) huszárezredhez, s így részt vett a Perczel-hadtest 1849 január végi ellentámadásában. Simon V. Péter szerint „A móri csatában szétszórt hadtest zilált állapota és a Coburg-huszárok hazatérésének kalandos története csak tovább fokozta Berzsényi belső bizonytalanságát”. Majd „tovább fokozódott Berzsényi bizonytalansága a tavaszi hadjáratot előkészítő kápolnai csata kudarca és a Dembinskit leváltó tiszafüredi tiszti zendülés láttán. Szinte bizonyosra vehető, hogy ezek a február végi, március eleji események érlelték meg benne azt az elhatározást, hogy megváljék a csapattiszti szolgálattól, kiválik a dinasztiaival szembeforduló forradalmi háborúból. Március elsején beteget jelentett, s betegszabadságát a VII. hadtest kórházának igazgató törzsorvosa március 25-én újabb négy héttel meghosszabbította. (...) A betegszabadság lejártával mégis visszatért szolgálati helyére. Elhatározásának indokait nem ismerjük. Valószínű, hogy a tavaszi hadjárat sikerei átmenetileg feledtették kételyeit, s arra sem láthatott reményt, hogy a kormány hozzájárulna nyugdíjazási kérelméhez, hiszen már az előző évben határozat mondta ki, hogy a magyar hadsereg tisztjei a háború bevégeztéig csak rendkívüli esetekben szerelhetnek le. Nyilván hozzásegítette belső válsága leküzdéséhez a belénevelt katonás fegyelem is”.

Mindez szép, csakhogy hiba van a kréta körül. Egyrészt a szerző nem hoz bizonyítékot Berzsényi bizonytalankodása mellett. Másrészt a tények azt mutatják, hogy a bizonytalankodó tisztek 1849 január elején minden következmény nélkül elhagyhatták a hadsereget; ha tehát Berzsényi valóban bizonytalan volt, akkor nyugodtan mehetett volna. Az első téli sikerek után azonban nem kilépésekkel, hanem inkább visszalépésekkel találkozunk. A betegszabadságnál pedig fel sem merül a szerzőben az a lehetőség, hogy Berzsényi esetleg — beteg volt? A kórisme ugyanis olyan betegséget ír le, amit azon a kemény télen könnyen megkaphatott egy huszártiszt: arcüreggyulladás és hörghurut. A Dembinski leváltása körüli mozgalom okozta sokkhatással az a baj, hogy Berzsényi március 1-jén kért betegszabadságot, Dembinskit viszont március 3-án váltották le. Ami az említett határozatot illeti, ha Berzsényi ki akart lépni, vagy nyugalmaztatni akarta magát, ezt 1849 áprilisában is nyugodtan megtehetette.

Berzsényi ezután visszatért a VII. hadtestbe, Görgei volt hadtestébe, ahol előbb ezredparancsnok, majd hadosztályparancsnok lett. „Az új környezet merőben alkalmatlan volt arra, hogy az ingadozó Berzsényit eltökéltebbé tegye. A VII. hadtest szelleme volt a legkevésbé forradalmi Görgei egész hadseregében, itt láttak napvilágot azok a nevezetes határozatok, amelyek a Függetlenségi Nyilatkozatot semmisnek nyilvánítva a Debrecen elleni fegyveres fellépésre próbálták rábírní Görgeit. A gyakori tiszti gyűlések feszült hangulata, az április 14-ét követő újabb lojalitási krízis, a Haynau alá rendelt százhetvenötezer fős osztrák és csaknem kétszázezer főnyi orosz hadsereg együttes tá-

madása a Berzsényinél erősebb személyiségeket is próbára tette”. Berzsényi tehát ezért nem vállalta volna el a Görgei által neki felajánlott hadtestparancsnokságot.

Nos, ami a nevezetes határozatokat, pontosabban előterjesztéseket illeti, ezek nem a VII. hadtest körében születtek. A két ilyen értelmű előterjesztést Molnár Ferdinánd alezredes fogalmazta, aki március végétől szolgált az egész hadsereg vezérkarában. Az első előterjesztés megfogalmazásakor Léván a III. (Damjanich) hadtest tisztjei voltak nagyobb számban találhatók; a VII. hadtest tisztjeinek véleményét megtudakolandó másnap akart Nagyodra és Zsemlérré utazni Ludvig János kormánybiztos. A „gyakori tisztgyűlések” kitétel igazolatlan; két ilyen tisztgyűlésről tudunk, azonban mindkettő még Berzsényi szolgálatába állása előtt volt. Mindezek alapján valószínűbbnek tartom, hogy Berzsényi nem „óvatosságból” utasította vissza a hadtestparancsnokságot, hanem azért, mert katonai szakértelmét nem tartotta elegendőnek a feladat ellátásához — ahogy ezt a visszautasító levélben teljes joggal meg is írta. Szerintem nem kell feltétlenül mögöttes tartalmat keresni ott, ahol a túlbonyolítottnál egyszerűbb magyarázat is rendelkezésre áll.

Az előszóval szembeni kételyeinket tovább növeli néhány elírás, pontatlanság és csúsztatás. A honvédszászlóalj nem az önkéntes nemzetőrség felszámolásával jöttek létre; csupán az önkéntest nemzetőrzászlóalj egy része átalakult honvédszászlóaljjá. A feldunai hadseregből Schwechat után nem váltak ki a nemzetőrök, csak egy töredékük; még december közepén is önkéntes nemzetőrzászlóalj tették ki a létszám felét. Felesleges külön említeni a Maximilian főherceg-svalizséreket és a Kress-könnyűlovasokat, hiszen a könnyűlovas és a svalizsér ugyanaz. Az áruló magyar főparancsnok neve nem Ottlinger, hanem Ottinger. Nem állja meg a helyét az a feltételezés, hogy ha Berzsényi elfogadja a II. hadtest parancsnokságát, a tizenegyedik vértanú lett volna „az aradi magyar Golgotán”. A II. hadtest ugyanis Komáromban maradt, parancsnoka pedig szabad elvonulást kapott. Téves az a megállapítás, hogy Buda ostroma stratégiaileg indokolatlan volt, s a „reális katonai célok megsemmisülését”, illetve a katonai és politikai vezetés ellentétét sejtette. Görgeinek Komárom felmentése után nem volt lőszere; Komárom alatt álló hadseregének létszáma és tüzésége a Bécs előtt álló osztrák hadseregének a felét sem érte el. Az egyetlen reális katonai cél ebben a helyzetben Buda visszavétele volt. S ebben pedig a politikai és a katonai vezetés nézetei — különböző megfontolások alapján ugyan, de — megegyeztek. Gyönyörű az a felsorolás, hogy „beteget jelentett Vetter, passzívvá vált Mészáros, leköszönt Gáspár”; csak hogy Vetter valóban beteg is volt, s júniustól újra szolgált; Mészáros május elejéig ellátta a hadügyminisztérium ügyeit, július elejétől ismét aktív szolgálatot vállalt, Gáspár pedig nem köszönt le, csupán békealkalmazásért folyamodott.

Igen szép, gondos munka viszont a Berzsényi-képek útjának nyomon követeése. A hagyaték viszonylag teljesen maradt fenn, csupán négy kép tűnt el az idők folyamán a 133-ból. Ezek ismeretlen személyeket ábrázolnak, noha egyikük kiléte a Kacziány-féle rossz reprodukció alapján is megállapítható, mivel a kép grafikus változatát Gracza György közölte Az 1848—49-iki magyar szabadságharc történe c. munkája III. kötetében a 405. oldalon. Endreffy Károly honvéd századosról van szó.

A képek közlésénél Simon V. Péter előbb a kép keletkezési idejét, minőségét (eredeti vagy másolat), technikáját és őrzési helyét közli. A következő esetben a kép hátoldalán található, sok esetben autográf feljegyzés szövegét olvashatjuk, a harmadik egységben pedig az ábrázolt személy hosszabb életrajzával ismerkedhetünk meg. 128 különböző nemzetiségű, korú és szerepű személyiség életrajzát olvashatjuk itt, s némi áttekintést kapunk ezáltal a magyar szabadságharc tömegbázisáról is. Vannak közöttük katonatisztek, újságírók, tanárok, papok, képviselők. Nem kis fáradságot és utánajárást igényelt tehát, hogy az ábrázolt személyek mindegyikéről valamilyen pályakép születhessen. S bár a honvédtisztek nagy részénél Bona Gábor köteteinek köszönhetően ez nem jelentett megoldhatatlan feladatot, a polgári személyek esetében jókora munkát igényelt. Ilyen információtömegnél természetesen becsúszhatnak hibák és pontatlan megfogalmazások, amelyek közül most néhányra felhívjuk a figyelmet.

Barthos Sándor életrajza szerint a 24. zászlóalj a tavaszi hadjáratot követően beolvadt a 6. huszárezredbe. Ez lehetetlen. Valószínűleg arról van szó, hogy a zászlóalj az erdélyi hadseregbe, azaz a VI. hadtestbe olvadt be. Czillich Ede életrajzában, s máshol is olvashatjuk „a tavaszi hadjárat hadrendje” meghatározást. Ez pontatlan, hiszen egy hadrendnél meg kell adni annak dátumát, mert a hadrend a tavaszi hadjárat elején és végén jelentősen különbözött. Dippold Antal életrajzában Klapka György már „a tiszafüredi hadrendben” tábornokként szerepel, holott ekkor még ezredes volt. A Dobay József életrajzában említett Kittsee neve magyarul Köpcsény. Szintén az ő életrajzában olvashatjuk, hogy az erdélyi magyar hadsereg decemberben Kolozsvárra szorult vissza „és súlyos védekezőharcot folytatott”. Holott Kolozsvárra már november 20-án bevonultak a cs. kir. csapatok. A vízaknai csata nem január 21-én, hanem február 4-én volt; január 21-én Nagyszeben első, sikertelen ostroma zajlott le. Haczell Márton életrajzában „harminc-negyven főnyi radikális csoport”-ról olvashatunk, Sillye Gáboréban negyven-ötven főről. A Horváth János életrajzában szereplő Kmety György 1849 áprilisában még csak ezredes, nem tábornok. A Hunyadi Eduárd életrajzában szereplő szabadcsapat neve Hunyadi-csapat. A Koncz György nevében szereplő Károlyfehérvár valójában Gyulafehérvár. Kossuth Sándor segédtisztjének neve nem Matolcsay, hanem Matolay Viktor. Kovácsy József életrajza szerint a 7. zászlóaljat az OHB 1848 őszén feloszlatta, mert bűnösnek találta Eszék feladásában. Eszéket azonban csak 1849 februárjában adták fel; a 7. zászlóalj viszont Lipótvárban adta meg magát. Kovácsy születési ideje bizonytalan, hiszen ha 1850-ben azt írja magáról, hogy 39 éves, akkor 1811-es vagy 1812-es születésű lehetett. Máriássy nehezen vehette át 1848 júliusában a katonai érdemjel 3. osztályát, hiszen ez az érdemjel ekkor még nem létezett, s Máriássy is csak Buda ostroma után kapta meg. Máriássy hadosztálya élén nem lehetett ott a tápióbicskei, isaszegi és komáromi csatákban, mert 1849 március közepén betegszabadságra ment, s csak Buda alatt vette át újra hadosztályát. Mezey Károly nem Vácott, hanem még Pesten lekeztette meg a Vilmos-huszárezred kilépett tisztjeit. A Móricz Dénes életrajzában említett aradi ostromsereg parancsnoka nem Gál Sándor, hanem Gaál Miklós volt; Gál Sándor az erdélyi hadseregben szolgált. Psotta Móric életrajzában túlzó az a megállapítás, hogy az 5. tüzérezred „egyöntetűen csatlakozott a honvédhadsereghez”, hiszen a tüzérezred egy része osztrák oldalon szolgálta végig a szabadságharcot, magyar oldalon pedig jobbára felügyelet alatt dolgo-

zó hadifogolyként ténykedett. Ferdinand Querlonde du Hamel életrajzában érthetetlen az a kitétel, hogy a 40. zászlóaljjal két hónapig fedezte Görgei visszavonulását; hiszen a visszavonulás csupán két hétig tartott, s Querlonde a visszavonulás szempontjából irreleváns hadszíntéren ténykedett. Rómer életrajzánál hol Ferenc, hol Flóris a keresztnév. Ezt illetet volna megmagyarázni. Sebesy Kálmán halálozási évszáma 1886. Silye életrajzában félreérthető az a kitétel, hogy „kiáltványai hatására tömegesen jelentkeztek az újoncok az önkéntes Bocskay-gyalogcsapatba... és a kerületben szerveződő 52—53. sz. honvédszászlóaljba”; hiszen e két zászlóaljat a Bocskai-csapatból szervezték át. Wunder életrajzában téves az a kitétel, hogy „a Schwarzenberg-gyalogság Görgey feldunai seregébe került, Wunder is itt lépett elő főhadnaggyá 1849. január 14-én”, ugyanis a 19./3. zászlóalj ekkor még nem a feldunai (később VII.) hadtestben szolgált, hanem a bánságiban (a későbbi III-ban).

Az olműtzi foglyok névjegyzékében is találunk egy-két tévedést, illetve pontatlanságot. Madarász József testvére, László, nem volt rendőrminiszter, még ha alárendeltjei ezt a titulust használták is. Niczky Kristóf nem volt Sopron megyei kormánybiztos; az Niczky Sándor volt. A 131.-ként szereplő Meszlényi keresztnéve nem Ödön, hanem Jenő; Ödön már 1849 márciusában meghalt. A polgáraik közt szereplő Choremizky Miklós vezetékneve helyesen Cseremiszký.

Mindezek persze apróságok, de arra mutatnak, hogy az ilyen kiadványok esetében is szükség van szakmai lektorálásra.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Simon V. Péter Barsi József emlékiratának és Berzsényi Lénárd képeinek, illetve az olműtzi fogolynévsornak a közzétételével hasznos munkát végzett. Reméljük, hogy előbb-utóbb megjelenik a másik olműtzi festőfogoly, Tóth Ágoston ezredes emlékirata és képeinek gyűjteménye és talán egyszer lesz pontos kiadása Földy János és a többiek naplójának és emlékiratának is.